

Fransa'nın İslâm Siyaseti: Sömürgecilikten Günümüze Fransız Camileri (I)

*Ahmet KAVAS**

ABSTRACT

France colonized the largest amount of Muslim lands during the 19th and 20th centuries. In this process, a particular policy was followed to positively impress Muslims, both outside and inside France. This policy included opening mosques, particularly in Paris (Grande Mosquée de Paris) and certain colonies such as Senegal and Mali. Besides, Muslims, since then, have opened more than fifteen hundred mosques all over France relying on their own resources. Nevertheless, French government and municipalities of big cities like Strasbourg, Lyon and Marseille have financially contributed to the establishment of cathedral-like mosques that can house thousands of believers, which can be interpreted as a continuation of the colonial French policy towards Islam. Despite the insignificant opposition by some French groups, this governmental support continues with the donations made by some Arab and other Muslim governments.

Keyword: France, Islamic policy, colonization of France, North Africa, Senegal, Mali.

Avrupa devletleri XIX. yüzyılda müslüman memleketlerin çoğunu işgal ederek sömürge haline getirdiler. Afrika ve Asya'da 230 milyon inananı bulunan İslâm dininin beynelmilel karakteri özellikle bu devletler için önemli bir güç arz etmekteydi. Ama batılı devletlerin bunlar üzerinde takip ettikleri "İslâm siyaseti" konusunda aralarında ciddi ayrılık çıktı. Her devlet daha fazla müslüman kitleye sahip olarak diğerine karşı kullanmayı hedefliyordu. Bu da zorunlu bir şekilde her birinin kendine mahsus bir siyaset geliştirmesine sebep teşkil ediyordu.¹

En fazla müslüman ülkesini elinde bulunduran Fransa'nın 1798'de girdiği Mısır'da kısa bir müddet kaldıktan sonra çekilmesi Afrika kıtasında Osmanlı hakimiyetini zayıf düşürmeye yetmişti. Yine 1830'da işgaline başladığı Cezayir eyaletinin tamamını ancak yirmi yılda ele geçirdiyse de bir asırdan fazla idaresi altında tutmayı başardı. Fransa kıtanın kuzey ve batısındaki bütün bölgeleri sömürgeleştirdikten sonra buralarda yaşayan müslümanları uzun yıllar rahatça kontrol altında tutabilmek için bir "İslâm siyaseti" benimsedi ve eğitim kurumları açmaktan dini müesseselerin inşasına kadar bir çok konuda gerekli adımları atarak bunları uygulamaya başladı.² İslâm dini bundan böyle Fransa için bir "enjeu politique-kazanılması muhtemel siyasi bir oyun" haline geldi.³

Fransa'da 1789 ihtilalinin ardından verilen uzun mücadeleler sonucu kilise-devlet arasındaki ilişkiler ancak 1905'te çıkarılan "Loi de Séparation-Ayırım Kanunu" ile koparılabilirdi. Ama Afrika'daki işgalleri sayesinde kendisine tebaa yaptığı müslümanları idaresi altında tutmak için takip etmeye başladığı yeni siyasetin bu kanunla uyuşması aranmadı. Çünkü bir taraftan bu sömürgelerini elde tutmak diğer taraftan Almanya, Hollanda ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinin de benimsediği İslâm siyasetlerinden geri kalmamak için müslümanlar üzerinde bu kanun uygulanmadı. Vatikan'la 1904'te kopan ilişkilerin yeniden tesis

-
- 1 Başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinin XX. asrın başından itibaren takip etmeye başladıkları "İslâm Siyaseti" konusunda aydınlatıcı bilgiler vermesini uygun gördüğümüz bir kaç eser adını zikretmekte yarar gördük. Bk. Davis Trietsch, *Almanya ve İslâm*, (trc. Mustafa Subhi), İfham Matbaası, İstanbul 1913/1331; Alain Quellien, *Lapolitique musulmane dans l'Afrique occidentale française*, Paris 1910; Bruno Etienne, *L'Islam en France*, CNRS, Paris 1991; İsmail Hakkı Göksoy, *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*, TDV, Ankara 1995; M. Snouck Hurgronje, "Politique musulmane de l'Hollande", *Revue du Monde Musulman*, 5e année, t. XIV, Juin 1911, 377-509.
 - 2 Augustin Bernard, "L'Islam et l'Afrique du Nord", *L'Islam et la politique contemporaine*, Paris 1927, 105-122; Bruno Etienne, *la France et l'Islam*, Hachette, Paris 1989.
 - 3 Gilles Kepel, "Les mosquées de la République", *L'Histoire*, n. 135, Juillet/Août 1990, s. 116-120.

edilmeye çalışıldığı ve ülkede çoğunluğu oluşturan Katolikler için ufak bir yardımın dahi esirgendiği günlerde Paris'e bir Müslüman Enstitüsü açma girişimleri şaşılacak bir şekilde Fransız Meclisi'ndeki bütün milletvekillerin çoğunluğu tarafından desteklendi.⁴ Gerçi bu dönemde ülke topraklarında ibadet eden müslümanların sayısı çok fazla değildi. Fakat sömürgelerindeki milyonlarca müslüman tebaaya sahip bulunması kendisini bir "puissance musulmane- Müslüman Güç" şeklinde tarif etmesi için yeterliydi.⁵

Bu siyâsetin ilk adımlarından birisi olarak Paris'te bir "Institut Musulman-Müslüman Enstitüsü" kurulması gerekiyordu. Cami merkezli yapılacak bu teşebbüs konusunda bir çok ileri gelen aydın ve devlet adamı geç bile kalındığını düşünüyorlardı. Zira diğer Avrupa başkentlerinde bu yönde faaliyetlere daha önce başlanılmış ve Berlin ile Londra'da birer cami inşa edilmişti. Her geçen gün Paris'e daha sık gelen müslüman aydınlar ziyaret ettikleri bu başkente de benzeri bir mabedin eksikliğini dile getiriyorlardı. Fransa açısından da içerisinde camisi bulunan böyle bir İslâm merkezinde bu kimselerin toplanmaları büyük menfaat sağlayacaktı.

Sömürgelerindeki müslümanların Mekke'ye yaptıkları hac ziyaretleri esnasında konaklama meselesini düzenlemekten sorumlu olmak üzere 16 Şubat 1917'de Cezayir'de *Société des Habous des Lieux Saints de l'Islam* (İslâm'ın Mukaddes Mekanları Vakfı Cemiyeti)⁶ adıyla bir vakıf kurdurdu. Fas, Tunus ve Cezayir'den üyelerin iştirak ettiği bu müessese aynı zamanda Paris Müslüman Enstitüsü'nün açılıp faaliyete geçirilmesinden de sorumlu kılındı. *Revue Indigène* dergisi sorumluları da Fransız Meclisi'ne sundukları projeye devlet tarafından verilmesi öngörülen 500.000 frankın bu vakfa takdim edilmesini istediler.⁷

Enstitü binasının inşa edilebilmesi için Paris'te iki milyon frank değerinde 7.000/8.000 m² büyüklüğünde bir arsa bulunmasına karar verildi.⁸ Caminin inşa

4 A.g.y.

5 A.g.e.

6 Bu cemiyetin o dönemde Türkçe ile ifadesi: "Makamat-ı Mukaddese Cemiyeti. "Paris Camii ve Müessese-i İslâmiyesi - Fransa'nın Alemlî İslâm'a Hürmeti", *Tevhid-i Efkar*, 5 Recep 1340/4 Mart 1922, n.3292-264, s.1; Bu cemiyet başlangıçta bütün Kuzey Afrikalı müslümanları temsil ederken zamanla Cezayirli'lerin kontrolüne geçmiş ve özellikle Fas kralının tenkitlerini çekmekteydi. (Jocelyne Cesari, *Etre musulman en France Associations, militants et mosquées*, Karthala-Iremam, Paris 1994, s.138.)

7 Paul Bourdarie, *L'institut musulman et la mosquée de Paris*, Imprimerie Nouvelle, Paris (t.y.), s. 14-16.

8 Gilles Kepel, *Les banlieues de L'Islam*, Seuil, Paris 1987, s.69.

edileceği yer konusunda tereddütler vardı. Mesela Paul Bourdardie bu ibadethanenin Napolyon'un mezarının bulunduğu *Invalides* meydanına yapılmasını teklif etmişti.⁹ 15 Temmuz 1922 tarihinde Paris Belediye Konseyi'nde yapılan oylamada bu enstitünün yapımı için 1.600.000 franklık bir meblağ Botanik Bahçe'nin "Jardin des Plantes" doğusundaki 7.500 m² arsayı satın almaları için tahsis edildi. 1920 yılı Ağustos ayında hem Fransız Millet Meclisi'nde hem de Senatosu'nda yapılan oylamalarda da çoğunluğun müspet oylarıyla 500.000 franklık yardım konusunda müspet kararlar çıktı.¹⁰

Fransa'nın cami yapımı konusundaki bu siyasi tavrını farklı açılardan değerlendirmek gerekir. Öncelikle Paris Müslüman Enstitüsü'nün kuruluşu ve sonraki dönemlerdeki konumu özellikle dünya müslümanları nazarında bu ülkenin "imajını kurtarma ve savaş yıllarında cephelere sürdüğü müslüman askerlerin hatıralarını yaşatma" gibi iki önemli noktadan incelenecektir. Ayrıca işgal sonrası sömürgeleştirdiği Batı Afrika ülkelerinde bu siyasetinin devamı olarak inşa ettiği veya yapılmaları esnasında katkı sağladığı camiler konusunda az da olsa bilgi verilecektir. Çünkü mahalli dini önderlerin ve tarikatların güçlerini kırmaya yönelik bu girişimden de belli ölçüde yararlanmıştı. Son olarak 1980'li yıllardan itibaren bilhassa 1901 tarihli dernekler kanunda yapılan değişiklik neticesinde ülkede sayıları milyonlarla ifade edilmeye başlayan müslüman nüfusun kendi iradeleri doğrultusunda ve resmi makamların müsaadeleri ile açtıkları cami ve mescitler meselesi ele alınacaktır. Bunların arasında devletin resmen desteklediği cami projeleri olduğu gibi çoğunluğu bizzat müslümanlar tarafından inşa edilen mekanlardır. Fransa'nın bu noktada müslümanlara en büyük katkısı bu tür inşa faaliyetlerine veya farklı amaçlarla önceden yapılmış eski binaların cami şekline dönüştürülmesine müsahakar davranmasıdır. Böylece müslümanlar kendi meseleleriyle doğrudan ilgilenerken hem diğer müslüman ülkelerle bağlantılarını azalttılar hem de geldikleri ülkelerin tesirinden uzaklaşmaya başladılar. Artık herhangi bir bölgedeki müslüman topluluk din konusundaki meselelerini kendi çevresinde çözmeye zorunluluğunu hisseder hale geldi.

Geçmişten günümüze uzanan bu süreç içinde müslümanlarla beraberliğini uzun yıllar devam ettirmek isteyen Fransa devleti yeni girişimlerini de sürdürmektedir. Amaç topraklarında yaşayan bu dine kendi milli kimliğini de yansıta-

9 Paul Bourdardie, s.12

10 Gilles Kepel, "Les mosquées de la République", a.g.y.

rak bir “Islam français-Fransız İslâmî” meydana getirmek olup ilerde ülke için istemediği farklı istikametlere yönelmelerini engellemektir.¹¹

Müslümanların sevgisini kazanmaya ve sömürgeleşimin devamına camilerin katkısı:

Avrupa ülkeleri tarafından İslâm adına yapılan her müspet adım XX. asrın ilk yarısında İslâm dünyasında başta aydın ve devlet adamları nazarında olmak üzere bir çok kimse nazarında büyük takdir topluyordu. *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde Paris Camii'nin temelinin atıldığı günlerde çıkan haberler oldukça dikkat çekicidir.

“Fransız Hükümeti'nin Paris'te böyle bir müessese vücuda getirmeyi düşünmüş olması ve bunun esbabına teşebbüs eylemiş bulunması cidden şayan-ı takdirdir. Görülüyor ki İslâm'a karşı zaten eskiden beri hürmetsizlik göstermek adeti olmayan Fransa, harpten sonra İslâmiyet'in ehemmiyet ve kudretini bir kat daha takdir eylemeye başlamış ve bilhassa İslâm Medeniyeti'nin büyük bir kıymeti ve beşeriyetin üzerinde tesiri olduğunu teemmül eylemiş ve bu takdirini maddi bir eser vücuda getirmek suretiyle ispat eylemek istemiştir. Fransa'nın bugün icra ettiği bu teşebbüs, mesela Harb-i Umumi esnasında ordularının muvaffakiyetini temin için müslüman askerlerine karşı cemilekarlık göstermek mecburiyetinde bulunan devletlerin o zamanlar vuku bulan bu kabil teşebbüslerine benzer. Mesela Almanlar da Harb-i Umumi esnasında Berlin'de bir cami-i şerif inşa eylemişlerdi. Bundan maksat ilmi bir müessese meydana getirmek değil ancak siyasi bir müzaheret eylemekti. Şimdi harp sona erdikten ve artık hasis endişelerle harekete lüzum kalmadıktan sonra Fransa'nın Paris'te böyle bir müessese vücuda getirerek İslâm'a olan hürmetini izhara çalışması ve bilhassa ulûm-i islamiyenin Fransızlar arasında intişarıyla İslâmiyet'in ehemmiyet ve kıymetinin bihakkın anlaşılmasına mesai olması, bugünkü Fransız erkan-ı hükümetin kiyaset ve dirayetinde delalet ettiği gibi Pierre Loti, Claude Farrère gibi muhiblerimizin neşriyatının semerati müfidesinin de görülmeye başladığını ispat eder. Herhalde biz böyle bir müessese vücuda getirmek hususunda sair Avrupa devletlerine pişüva olduğundan dolayı Fransa'ya şayan-ı tebrik ve takdir ad ederiz.”¹²

Yine caminin temel atma törenindeki konuşmasında *Société des Habous des Lieux Saints de l' Islam* reisi:

“Bu mabet cihana karşı Fransa ile İslâm arasındaki la yezâl dostluğu teyit edecektir”¹³

11 Paul Bourdarie, s.13

12 “Paris'teki Müessese-i İslâmiyye ve Paris Cami”, *Tevhid-i Efkâr*, 5 Recep 1340/4 Şubat 1922, n.3292-264, s.1.

13 “Paris Camii ve Müessese-i İslâmiyyesi - Fransa'nın Alemi İslâm'a Hürmeti”, *u.g.e.*, 5 Recep 1340/4 Mart 1922, n.3292-264, s.1.

diyerek bu girişimin dünya müslümanları için taşıdığı değeri ifade etmişti.

Ayrıca Paris belediye başkanı ve valisi konuşmalarında Fransa'nın 1914'de düşman işgalinden kurtarılmasına iştirak eden müslüman askerleri daima hatırladıklarından bahsetmişlerdi. Paris Müslüman Enstitüsü'nün yapımı ile sorumlu Fransız müsteşar ise:

“Fransızlarla müslümanlar arasında I. François ile Sultan Süleyman zamanından beri bir hissi temayül ve teveccühün mevcut olduğunu” belirttikten sonra “25 milyon müslümanı himaye eden Fransa bunların harsı ve iktisadi istiklallerinin de mazhar-ı inkişaf olmasını arzu etmekte ise de bu müslümanların dinine ve ananatına riayet etmeyi bir vazife bilmektedir” diye ülkesinin tavrını izah etmişti. Ayrıca “Minare Paris'in üzerinde yükseldiği zaman, Fransızlar Fransız toprağında maktul düşen müslüman askerlerin Mekke'ye müteveccih binlerce mezarını hatırlayacaklardır.”

diyerek ülkesi için yapılan fedakarlıkların karşılıksız bırakılmadığından dolayı memnuniyetini dile getirmişti.¹⁴

Yine Sebülürreşad dergisi de bu müessesenin açılışı ile ilgili verdiği haberde:

“Fransa bu suretle teberruda bulunmakla İslâm tebaasına karşı hissiyatı muhâlesetkârânesini izhar etmiştir”

şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştu.¹⁵

Fransa'da müslüman nüfus ve bunlar için yeni camiler inşa edilmesi:

Sömürge dönemine kadar bir müslüman nüfusu meselesi olmayan Fransa Afrika'daki sömürgelerinde yaklaşık otuz milyon müslümanın yaşadığı topraklarda hakimiyetini kurunca iki asır din-devlet ayırımı için yaptığı mücadeleye yeni bir boyut eklemek zorunda kaldı. Bundan böyle yeni tebaası için kendi vatandaşlarından farklı bir muamele geliştirdi. Aksi takdirde kısa zamanda tamamını karşısına alarak bir anda hepsini kaybedebilirdi. Her ne kadar bu insanları Fransız vatandaşı kabul etmese bile artık kendi idaresi altında tutuyordu. Belirlenen “İslâm siyaseti” genelde İslâm dünyasına karşı hoşgörülü ve kucaklayıcı tavırlar sergilemek amacı dışında daha da genişletilerek sömürgelerde görev yapan memurlar vasıtasıyla yerli ahalinin de muhabbetini kazanmaya yönlendirildi.

Fransa'ya ilk gelen müslümanlar yabancı asıllı olup içlerinde çok az sayıda Fransız müslüman vardı. 1850'de on binin üzerinde müslümanın burada yaşadığı bilinmektedir.¹⁶ Ülke topraklarına tamamı kendi iradeleri dışında geçici bir

14 “Paris Camii ve Müessesesi-i İslâmiyyesi - Fransa'nın Alemi İslâm'a Hürmeti”, a.g.e., 5 Recep 1340/4 Mart 1922, n.3292-264, s.1.

15 *Sebülürreşad*, 21 Cemaziyelevvel 1338/12 Şubat 1336, c.XVIII/ adet 458, s.191.

16 Francis Lamand, *L'Islam en France*, Albin Michel, Paris 1986, s.25.

süre için getirilen asker ve işçiler asıl nüfusu oluşturdular. Özellikle askerlerin sayısı I. ve II. Dünya Savaşları esnasında yarım milyonu geçmişti. Kuzey ve Batı Afrika'dan toplanarak sevk edilen ikiyüzer binin üzerindeki askeri birlikler derhal cephelere gönderildiler. Sadece Birinci Dünya Savaşı'na katılanlardan 100.000 asker cephelerde öldü.¹⁷ Ölenler siperlerin gerisinde kurulan kamp mecitlerinde yapılan defin işlemlerinden sonra gömülürken yaralılar Paris'in güneyinde kurulan askeri kamp hastanesinde tedavi ediliyorlardı. Savaş sonrası bu askerlerden sağ kalanların tamamına yakını yurtlarına geri gönderildiler.¹⁸ Hayatlarını Fransa için veren bu insanlara yaptıkları fedakarlıklarına karşılık ne ülkenin asıl vatandaşlarına tanınan hukuk ne de Fransız vatandaşlığı verildi. Bunun sebebi müslüman askerlerin Almanya'nın da desteğiyle Osmanlı hâlifesinin başlattığı cihad çağrısına uyup Fransa'ya karşı kıskırtmalara kulak vermeleri halinde savaş alanını terk etme ihtimali korkusuydu. Bilhassa cephedeki komutanlar bunu bahane olarak gösteriyorlardı. Yine gelecek yıllarda burada kalacak müslüman askerler arasında bir yakınlaşma da sakıncalı görülüyordu.¹⁹

Ülkede yoğun olarak yaşamaya başlayan diğer önemli bir topluluk ise başta Fas, Cezayir ve Tunus olmak üzere bir çok müslüman ülkeden getirilen işçilerdir. İlk defa 1922'de 90.000 işçi Fransa'ya çalıştırılmak üzere getirildi.²⁰ Ülkeye giriş yapan son topluluk ise Cezayir'in yerli ahalisinden "harki" denen sınıftır. Bunlar bağımsızlık savaşı esnasında ülkelerinin Fransa'nın bir parçası olarak kalmasını istemiş ve bu amaçla yaklaşık 250.000 kişi silah altına girerek kendi soydaşlarına karşı savaşmışlardı. Savaş sonrası bağımsızlığını alan Cezayir'den bu insanlar bütün aile fertleriyle birlikte Fransa'ya göç etmek zorunda kaldılar.²¹

Ayrıca Avrupa ülkelerine 1980'li yıllarda başlayan kaçak işçi akımı ve dünyanın değişik bölgelerindeki siyasi istikrasızlık neticesinde yurtlarını terkeden on binlerce göçmenin bir kısmı da Fransa'ya gizlice girdiler. Bunların içinde başta siyah Afrika ülkeleri ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Orta Doğu ülkelerinden çok sayıda müslüman yer alıyordu.

17 A.g.y.

18 Bugün Batı Afrika ülkelerinden Mali Cumhuriyeti'nin başkenti Bamako'daki gibi "Anciens combattants- Eski Savaşçılar" derneklerine rastlamak mümkündür. Bunlar kendi ülkeleri için çarpışan askerler olmayıp sömürge döneminde Fransız ordusuna alınanların adına inşa edildi.

19 Gilles Kepel, "Les mosquées de la République", a.g.y.

20 Alain Brissaud, *Islam et Chrétienté Treize siècle de cohabitation*, Robert Laffont, Paris 1991, s.301.

21 Bachaga Boualam, *Les harkis au service de la France*, Editions France-Empire, Paris 1963.

1962 yılında yapılan sayıma göre ülke genelinde 100.000'i Fransız vatandaşlığı hakkını kazananlar olmak üzere çoğunluğu Kuzey Afrikalı toplam 400.000 müslüman yaşıyordu. Müslümanların sayısı 1980'de iki milyonu buldu.²² Fransız araştırma kurumu INSEE tarafından 1990 yılında verilen rakamlara göre ülkede 473.000 Cezayirli, 400.000 Cezayirli harki, 396.000 Faslı, 200.000 Tunuslu, 135.000 Türk, 43.000 Senegalli, 37.000 Malili müslüman bulunuyordu. Fransa'da doğan 176.000 Faslı, 140.000 Cezayirli, 70.000 Tunuslu ve 51.000 Türk çocuğunu bu sayıya eklemek gerekmektedir.²³ 1993 yılında bir buçuk milyonunu Fransız vatandaşı müslümanın oluşturduğu toplam beş milyon müslüman ülkenin değişik bölgelerine dağılmış vaziyette yaşamaktadır.²⁴

Ülke genelinde müslüman nüfusun çoğunluğunu oluşturan Cezayir ve Faslı müslümanlar arasında bütün müslümanları temsil noktasında başta Paris Camii idaresi olmak üzere bir çok cemiyetin yönetimi konusundaki sürtüşme yıllardır devam etmektedir.²⁵ Tunuslu, siyahi Afrikalı, Türk ve Pakistan asıllı müslümanlar sayıca diğerleri kadar olmadıkları için bu çekişmenin içinde yer almamaktadırlar.

Bu kadar geniş yelpazedeki müslüman kitle için her geçen gün daha fazla cami açılmaya başlandı. Paris Müslüman Enstitüsü ile başlayan süreçte cami inşa etmenin Fransa açısından iki yararı vardı: 1- Birincisi bilhassa Akdeniz havzasındaki müslümanlar olmak üzere bütün dünya müslümanlarının dini duygularını müspet yönde etkilemekti. *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde Paris Camii ile ilgili çıkan haberler bunu doğrulamaktadır.²⁶ 2- Asıl önemlisi ise ikincisi olup

22 Marc Charuel, "Une religion longtemp's tranquille-Comment s'est réveillé l'islam", *Valeurs Actuelles*, n.3040, 4 au 10 Mars 1995, s.12-16.

23 Jocelyne Cesari, "Musulmans et Français: en quête d'une vie commune", *Notre Histoire* (Numéro Spécial), n.138, Novembre 1996, s.45-48; Fransa'daki müslüman nüfusun geldikleri ülkelere göre oranları her kaynakta farklı verilmektedir. Mesela Gérard Cholvy ve Yves-Marie Hilaire birlikte yazdıkları farklı makalelerden oluşan *Histoire religieuse de la France 1930-1988*, (Bibliothèque historique Privat, Paris 1988, s.417) isimli kitapta bütün Kuzey Afrikalı müslümanların sayısı toplam 1.500.000 milyon gösterilmektedir ki bunun 800.000'i Cezayirli, 520.000'i Faslı, 200.000 Tunuslu, 160.000'i Türk, 100.000'i siyah Afrikalı, 500.000'i Fransız müslümanlar ve harkiler, Cezayir bağımsızlık savaşı öncesi Fransız vatandaşı hakkı kazanan bu ülkeden insanlar, 400.000'i Beur Fransa'da doğan Kuzey Afrikalılar'ın çocukları, 5.000'i İsmaili ve 30.000'i Fransız asıllı olup İslâm dinine giren mühtedilerdir. Francis Lamand ise mühtedilerin sayısını 50.000 ile 60.000 arasında vermektedir. (*L'Islam en France*, Albin Michel, Paris 1986, s.29.)

24 Marc Charuel, *a.g.y.*

25 "Les musulmans de France entre Alger et Rabat", *Courrier International*, n.277, du 22 au 28 Février 1996, s. 15. (Fas'ta çıkan *Maroc Hebdo-Casablanca*, dergisinde Mustapha Tossa tarafından kaleme alınan bu yazı olduğu gibi tekrar yayınlanmıştır.)

26 "Paris Camii ve Müessesesi-i İslâmiyyesi Hakkında Tafsilat", *Tevhid-i Efkâr*, 1 Recep 1340/28 Şubat 1922, n.3289-260, s.3.

“Alman barbarlığı” karşısında Fransa’yı işgal edilmekten kurtarma uğruna canlarını veren müslüman askerlerin hatırasını yaşatmaktı.²⁷

Bu siyasetin bir parçası olarak Fransa’nın başkent Paris ve özellikle Afrika kıtasındaki sömürgelerinde camii inşa etmesi XX. asrın ilk yarısına rastlamaktadır. Fransa Sömürgeler Bakanlığı ve Batı Afrika Genel Valiliğinin girişimiyle “Afrika Başkenti” kabul ettikleri ve çok sayıda küçük ve yetersiz camileri bulunan Dakar’da büyük ve yeni bir cami ile kervansaray inşası bu niyetle başlatıldı.²⁸ Bu konudaki ilk girişim olan Paris’in merkezine büyük bir camii inşa etme Fransızlar’ın nazarında “fedakarlık” şeklinde değerlendirildi. Gerçi Fransız ordusu saflarında I. Dünya Savaşı’na katılan Kuzey Afrikalı ve Batı Afrikalı müslüman askerlerin bulunduğu kamp yerlerine seyyar mescitler yapılmıştı. Zira Almanya kendisine karşı çarpışan bu birliklerden aldığı esirler için kurduğu kamplardan birisine büyük bir cami inşa etmiş ve burada Fransa aleyhine bu insanların takdirlerini kazanmaktaydı.²⁹

9 Ekim 1981 tarihinde çıkan yeni dernekler kanunu 1901 tarihli eski dernekler kanununa bir ilave getirerek ülkede yaşayan yabancıların da dahil edilmesine müsaade etti. Böylece hemen her bölgede müslümanlar inançlarını yaşayabilmek amacıyla açtıkları dernekleri bünyesinde “salle des prières-namaz kılma mekanları” düzenlediler.³⁰

Zamanla çoğalan bu dernekler arasında müşterek hareket noktaları oluşarak farklı cemiyetler bünyesinde işbirliği ortamları meydana getirildi. Son yıllarda

27 Paul Bourdarie, s.12

28 CARAN (Centre d’Accueil et de Recherche des Archives nationales-Fransız Milli Arşivleri) 200 MI 2837, Création d’un foyer intellectuel musulman à Dakar.

29 Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nde bulunan ve bu bakanlığın sömürge dönemindeki “Affaires Musulmanes” bürosunda toplanan belgeler ışığında nasıl bir “İslâm Siyaseti” takip ettiğini incelemek mümkündür. Ministère des Affaires étrangères - Archives diplomatiques - Afrique 1918-1940: Affaires musulmanes, 39, Série K, Caron 102, Dossier 5, Août 1918-Juillet 1910, Document: 3 (Commission interministérielle des Affaires musulmanes 7 Août 1919. Sujet: Entretien de la mosquée du Jardin colonial de Nogent); Edouard Montet, *L’Islam et la France*, Imp. Levé, Paris, 15 s.; Bu müslüman askerlerin orduya alınmaları Fransızlar’a göre tamamıyla gönüllüler arasından seçilerek alınmışken bizzat müslümanlar bunun doğru olmadığını ve askerlerin zorla alınarak çok kötü şartlarda çarpıştırıldıkları ileri sürüyorlardı. (Fransa Kuzey ve Batı Afrika’daki sömürgeleri ile Madagaskar ve Hindin’den takriben 300.000 asker toplamış ve bunları I. Dünya Savaşı’nda cepheleere sevk etmişti. Özellikle Kuzey Afrikalı askerlerin durumu hakkında o dönemde Osmanlı-Almanya birlikteliğinin bir semeresi olarak İstanbul’da bastırılan bir kitap Fransa’ya aşırı derecede saldırmaktadır. Bak.: Lieutenant Elhac Abdullah, *L’Islam dans l’armée française, (Guerre de 1914-1915)*, 40 s.

30 Jocelyne Cesari, *Etre musulman en France Associations, militants et mosquées*, s. 85.

camii sayısının hızla artmasının ana sebebi ülke genelinde mevcut derneklerin farklı eğilimler etrafında kurdukları bu cemiyetlerin faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bunlara üye olan veya devam eden kimseler kendi bölgelerinde derhal yeni bir dernek açmaktadırlar. İlk kurulduğu yıllarda ülke genelinde IIF (Institutions islamiques de France-Fransa İslâm Kurumları) en güçlü cemiyetti. Müslümanların sayısının dört milyona³¹ ulaştığı 1990'lı yıllarda bu kadar büyük bir kitlenin sadece bir dini otorite altında birleştirilerek temsil edilmesi imkansız hale geldi. Farklı İslâm ülkelerinden gelen bu insanların asli vatandaşı oldukları devletlere bağlı ama ayrı istikamet takip eden cemiyetler kuranlar yanında bizzat burada teşkilatlanıp yeni cemiyetlerin bünyesinde birleşerek faaliyet göstermeyi tercih edenler de mevcuttur.

Sayıları bin iki yüz civarında olan İslâm derneklerinin bir araya getirdikleri "Union-Birlik" veya "Fédération-Federasyon" çatısı altında toplanan örgütlerin en önemlileri şunlardır: Daha ziyade Arap asıllıların oluşturduğu AEIF (l'Association des étudiants islamiques de France-1960), GIF (le Groupement islamique de France-Fransa İslâm Grubu-1981), UOIF (l'Union des organisations islamiques en France - Fransa İslâm Teşkilatları Birliği-1983), Türk vatandaşlarından bir kısmının kurduğu dernekleri bir çatı altında toplayan DİTİB (Diyanet İşleri Türk İslâm Birliği) ve UIF (Union islamique de France-Millî Görüş Teşkilatı'nın Fransa Kolu olan Fransa İslâm Birliği-1981), AIF (Association islamique de France-Fransa İslâm Derneği-1984) FNMF (la Fédération nationale des musulmans de France-1985³²), CNMF (Coordination nationale des musulmans de France - 1993), ve AFP (Association Foi et Pratique-Cemaatü't-Teblig'in Paris'teki Derneği.³³

Bu cemiyetlerin büyük bir kısmı Kuzey Afrika asıllı müslüman derneklerinin müşterek kurdukları örgütler iken halen ülkedeki diğer derneklerin çoğu bu örgütlenmenin dışında durmayı tercih etmektedirler.³⁴ Fransa'daki nüfusları itibarıyla az olmakla birlikte dernekleşme faaliyetlerinde en canlı kitleyi meydana getiren Türkler' in ise kendi başına hareket eden müstakil bir cemiyeti yoktur.

31 Fransa'da 1985 yılı itibarıyla bu rakam üç milyon olarak verilmekteydi. Bak. Henri Tincq, "Trois générations de musulmans", *Le Monde*, Jeudi 13 Octobre 1994, s.2.

32 Başkanlığını Fransız asıllı mühtedi Daniel Youssef Leclerc'in yaptığı bu federasyon bünyesinde 100-150 arasında dernek bulunmaktaydı. (Jocelyne Cesari, *Etre musulman en France Associations, militants et mosquées*, s.139-141); Bu cemiyet kurulduğu ilk yıllarda Fransa'da müslüman derneklerin %40'ını bünyesinde topluyordu. (Marc Chauré, 14).

33 Diğer teşkilatlar hakkında teferruat için bk. Jocelyne Cesari, *Etre musulman en France Associations, militants et mosquées*, s.141-142)

34 "Indépendance ou diabolisation", *Liberation*, Vendredi 30 Septembre 1994.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Paris Konsoloslugu bünyesindeki Din İşleri Müşavirliği ile buraya bağlı Lyon ve Strasbourg Din Ateşeliklerine bağlı dernekler, Türk Federasyonu, Milli Görüş ve İslâm Kültür Merkezi'ne bağlı dernekler şeklinde ayrı ayrı teşkilatlar içinde yer almaktadırlar.

Ülkedeki bu cami ve mescitlerin büyük bir çoğunluğunu meydan getiren 900 kadar mescit aynı anda 50 kişinin ibadet edebileceği büyüklüktedir. Son yıllarda inşa edilen 100 kadar yeni cami ise 100 ile 600 kişi arasında değişen miktarlarda cemaati alabilecek kapasitededir. Merkezi konumda ve “mosquée cathedrale-büyük cami” olarak bilinen sekiz cami ise 1.000'den fazla müslümana tek bir cemaat halinde ibadet etme imkanı vermektedir. Bu camilerde görev yapan imamların 1994'teki bir istatikte ülkelere göre dağılımları şöyledir: Faslı (%40), Cezayirli (%25), Türk (%13), Tunuslu (5), Fransız (%4) ve diğerleri (%6).³⁵

Fransa'nın inşa ettiği camilerin başında şüphesiz Paris Cami gelmektedir. 1970'li yıllara kadar ülkede bu büyüklükte başka bir camii yapılmadı.³⁶ Bu tarihten itibaren başta başkent Paris'in merkezi olmak üzere ülke genelinde yeni camilerin inşasına başlandı. Fakat 1980'li yıllarda kanunun tanıdığı yeni haklar sonucu çok hızlanan müslüman cemiyet ve derneklerin faaliyetleri neticesinde cami, mescit ve daha küçük ibadet mahalleri olan “Salle des prières” sayısı kısa zamanda bine ulaştı.³⁷ Gérard Cholvy 1985'te bu mekanların sayısını 941 olarak verirken bunun en düşük rakam olduğunu aslında bu rakamın 1.200'lere çıktığını ifade etmektedir.³⁸ Yine 1989'da Fransız İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan bir araştırma sonucu ülke genelinde 1035 cami tespit edilmişti. Bunların yaygın olarak Ile-de-France (Paris ve civarı, Rhône-Alpes, la Lorraine, Provence-Alpes-Côte d'Azur) bölgelerinde bulunduğu görüldü.³⁹

35 *Liberation*, Vendredi 30 Septembre 1994.

36 Alain Brissaud, s.302.

37 Fransız İçişleri Bakanlığı bünyesindeki Bureau des Cultes'ün verdiği rakamlara göre 1980'de 11'i Paris'te diğer 11'i taşrada olmak üzere 22 camii, 243 “salle des prières” vardı. 1983'te polisin verdiği rakamlara göre ise ülke genelinde 84 cami ve 60 vilayette toplam 438 ibadet yeri bulunuyordu. Ancak bu rakamlar devlet kuruluşları tarafından da verilse gerçeği ifade etmekten uzaktı. Çünkü bir çok mahal ibadet emek üzere tertiplendiği halde bunlar ne cami ne de “salle des prières” olarak kayıtlara geçmediği için verilen bu rakamlara dahil edilmedikleri anlaşılıyor. (Bk. Francis Lamand, *L'Islam en France*, Albin Michel, Paris 1986, s.33).

38 Gérard Cholvy, “Présence de l'Islam”, *Histoire religieuse de la France*, s.416-429.

39 “L'Islam français, un modèle de tolérance”, *Courrier International*, n.119, 11 Février 1993, s. 11. (Nadjia Bouzegrane tarafından kaleme alınan bu yazı Cezayir'de yayımlanan *El Watan*'dan alınmıştır.)

Avrupa'nın Roma dahil diğer önemli başkentlerinde ve diğer önemli şehirlerinde büyük camiler inşa edilmektedir. Brüksel, Madrid, Münih gibi şehirlerde İslâm dünyasının her hangi bir yerinde görülebilecek büyüklükte camilere rastlanmaktadır.⁴⁰ Merkezi Paris olan Ile de France bölgesindeki diğer şehirlerden Mantes-La-Jolie (1981), Nanterre ve Evry (1991) dışında kuzeydeki Roubaix-Tourcoing, Lille, Reims şehirleri ile güneydeki Lyon (1994) ve Marsilya'daki (1976) camiler hem mimari hem de ihtiyaca cevap verme açısından yeterli bulunmaktadırlar.⁴¹

Milyonlarca frank harcanarak inşa edilen bu camiler üzerinde farklı İslâm ülkelerinin tesirleri inkar edilemez. Mesela Cezayir devleti Paris ve Marsilya camilerinin idaresini elinde bulundururken Suudi Arabistan yapımı için 30 milyon frank ve la Banque islamique de développement (İslâm Bankası)'nın 1.250.000 dolar harcadıkları için Evry Camii ve Mantes-la-Jolie Camii'nde söz sahibi idi. Ancak son zamanlarda Faslılar ikinci caminin idaresini ele geçirdiler.⁴² Fransa'nın gerekli inşaat izinlerini vermesi ve değişik yardımlarda bulunması yanında daha çok bu ülkede yaşayan müslümanların gayretleri ve İslâm ülkelerinin destekleri sayesinde yapılan bu eserlerin tamamı İçişleri Bakanlığı'nın ruhsatı dahilinde faaliyet göstermekte olup sayıları her geçen gün artmaktadır.⁴³

Fransa'da açılan ilk cami: Askeri Hastane Camii:

Fransa'nın idaresi altına aldığı müslüman ülkelerdeki yerlilerden derhal askeri birlikler oluşturmaya başladığından bahsetmiştik. Silah altına aldığı bu askerlerden ilk defa Cezayir'in güney bölgeleri ve siyah Afrika'nın iç bölgelerinin işgalinde yararlandı. Kısaca "Sénégalais-Senegalli" denilen bu ikinci sınıf bir-

40 Riva Kastoryano, "L'Europe des minarets", *Le Nouvel Observateur-Collection Portrait*, n.3, (Les maîtres de l'Islam), s.79-80.

41 Jocelyne Cesari bina altlarında adeta "yer altı mezarlarını" hatırlatan "salle des prières-namaz kılma mekanı" denilen yerlerden büyük camilere geçişi *Etre musulman en France-Fransa'da Müslüman Olmak* adlı eserinin ikinci bölümüne "De l'Islam des catacombes aux mosquées «cathédrales»- Yeraltı mezarlıkları konumunda bulunan mescitlerdeki İslâm'dan Katedral ebadındaki camilere" başlığını koyarak ifade etmeye çalışmıştır. (Bk. Jocelyne Cesari, *Etre musulman en France Associations, militants et mosquées*, s.79-158.

42 Marc Charuel, a.g.y.; "L'Islam français, un modèle de tolérance", *Courrier International*, n.119, 11 Février 1993, s.11. (Nadjia Bouzeghrane tarafından kaleme alınan bu yazı Cezayir'de yayınlanan *El Watan*'dan alınmıştır.)

43 *Le Monde* gazetesinin Jeudi 13 Octobre 1994 tarihli "La France et l'Islam" başlıklı özel dosyası.

likler bütün Batı ve Orta Afrika'nın Fransa'ya bağlanması için yapılan önemli seferlere katıldılar.

Bu geniş kapsamlı asker toplama işi uzun yıllar devam etti. Her geçen gün daha tecrübeli davranılarak yeni alınanlar tanıdık ve dost yüzlerle görüştürülmeden yetiştirilip hazır birlikler halinde kendi bölgelerinde bekletildiler. Hatta askerliği mecburi hizmet olarak yaptıkları takdirde kendilerine "subaylık" da dahil rütbeler tevcih edilmesi düşünülüyordu. Zira sömürgeciliğin başladığı günlerde böyle bir uygulamaya gidilmemişti. Bunun sebeplerinden birisi rütbeli asker olmak için çok iyi Fransızca bilme şartının aranmasıydı. Gerçi Cezayir'de bu dili bilmedikleri halde bir çok gönüllü mahalli yönetici ve ağalar Fransa'ya hizmet etmekteydi. Kuzey Afrikalı askerlerin kendileri gibi Arapça konuşan yerli subaylar tarafından yetiştirmesine karar verildi ve ilk planda bunların Fransızca'ya vakıf olmaları istenmedi.⁴⁴

Sömürge ülkelerindeki farklı bölgelerden toplanan bu insanlar doğup büyüdükları yurtlarından istemedikleri halde ve zor kullanılarak Fransa'ya getirildiler. Bunlar "hamileri" olan ülkeye savaş ilan eden düşmanlarıyla savaşmak mecburiyetindeydiler. Muharebe alanına hep birlikte götürülmeyip Fransız vatandaşları askerlerle karıştırılıp gönderilmelerinin sebebi aralarında her hangi bir konuda toplu hareket etmelerini engellemekti.⁴⁵

Fransa I. Dünya Savaşı'nda savaştırmak üzere sömürgelerinde teşkil ettiği birliklere toplam 300.000 Afrikalı ve Hindüçin askeri toplamayı planladı. Bu askerlerin 100.000'i Cezayir, Tunus ve Fas'ın bulunduğu Kuzey Afrika sömürgelerinden, 100.000 asker "Afrique Occidentale Française (AOF)-Fransız Batı Afrikası" denilen ve Moritanya, Senegal, Gine, Mali'den Nijer'e kadar uzanan bölgedeki memleketlerden, 16.000 asker ise Madagaskar'dan silah altına alındı. Böylece sadece Afrika kıtasındaki sömürgelerinden 216.000 asker toplandı. Kalan 84.000 asker ise Indo-Chine dedikleri Hindüçin ve Büyük Okyanus'ta bulunan adalardan getirildi. Bu birliklerdeki askerlerin bir kısmı bizzat sömürge topraklarında tutulurken geriye kalanların tamamı doğrudan savaş cephelerine sevk

-
- 44 AMAEF (Archives de la Ministère des Affaires étrangères de France -Archives Diplomatiques, Affaires Musulmanes,- Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi-Müslüman İşleri Bürosu), Organisation de l'armée indigène, document n.:56, Paris - 02 Avril 1920; 62, (Etudes sur enrölement des indigènes; 85, (Commission interministérielle des Troupes indigène, 20 Mai 1920s; 124, (Organisation des troupes indigènes, 12 Octobre 1921.)
- 45 A.g.y., Organisation de l'armée indigène, document n.:56, Paris - 02 Avril 1920; 62, (Etudes sur enrölement des indigènes; 85, (Commission interministérielle des Troupes indigène, 20 Mai 1920s; 124, (Organisation des troupes indigènes, 12 Octobre 1921.)

edildi.⁴⁶ Fransa bunların büyük bir kısmını Almanya'ya karşı çarpıştığı cephelere gönderirken geriye kalanlarını da Osmanlı Devleti'ne karşı açtığı cephelere sürdü.

1919 yılı sonunda yeniden başlatılan asker alma girişimi kısa zamanda etkili oldu ve 1920 yılı Nisan ayında müslüman ahaliden yeni bir ordu teşkili için sömürge valilerine yazılar gönderildi. Böylece teşkil edilecek birlikler savaşta ve barışta "ülke menfaati" için yararlı olacaklardı. Eğitimleri için Fransız askerler göreve çağrıldı ve yerlilerden de eğitim yaptırabilecek askerler yetiştirildi. Gönüllü asker almaktan daha yararlı netice vereceği düşünülen bu uygulama hemen başlatıldı. Özellikle Cezayirli müslümanlar arasındaki dine dayalı kardeşlik duyguları "dini fanatizm" olarak takdim edildi ve bunları kolay idare etmek için "hükmetmek için parçala" kaidesine uyularak aralarında kabilecilik duygusu harekete geçirildi. Çünkü bu insanlar sadece kendi kabilelerinde doğup, büyüdüleri için ülkelerinin diğer bölgelerindeki insanlarla dini duygulara dayalı yeni bir oluşuma girmemeleri gerekiyordu.

Sömürgelerden asker alma süreci artık her fırsatta kullanılabilir hale geldi. 1921-1926 yılları arasında Fas'ın Rif bölgesinde bağımsızlık mücadelesi başlatan Abdülkerim üzerine General Lyautey komutasında Faslı müslümanlardan 100.000 asker gönderildi.⁴⁷ II. Dünya Savaşı'nda toplam sayıları yarım milyona yaklaşan Afrikalı müslüman askerler yine cephelere sevk edildiler. Son olarak Cezayir bağımsızlık harbi esnasında, özellikle 1957 yılından itibaren silah altına alınan 60.000 harki dahil olmak üzere, toplam 225.000 Cezayirli asker bağımsızlık mücadelesi veren kendi soydaşlarına karşı savaşırıldı.⁴⁸

İşte Fransa'da cami açma yolundaki ilk girişimler bu askerlerin ibadet ihtiyaçlarını karşılamak üzere başlatıldı. I. Dünya Savaşı'nda cepheye sürdüğü askerler daha savaş alanında iken cephe gerisinde taşınabilir mescitler kuruldu. Bir taraftan ibadet edilen bu mekanlarda diğer taraftan ölenler için defin işleri yapılıyordu. Yaralılar ise Paris'in güney banliyölerinden Nogent-sur-Marne'daki⁴⁹ askeri hastaneye taşınmaktaydılar. Bu askerler için "Jardin de Colonial-

46 A.g.y., "K3 Afrique - Affaires musulmanes, volume 41, document n.25; Fransa'ya getirilen askerlerden bir kısmı katolik mezhebine girdirilerek hristiyanlaştırılmıştı. Bunlar savaş sonrasında ülkelere döndüklerinde tekrar İslâm'a girdiler. R.P. Nique, "L'Islam et les noirs sénégalais", *L'Islam et la politique contemporaine*, Paris 1927, 135-161.

47 Gilles Kepel, "Les mosquées de la République", a.g.y.

48 Guy Chambarlac, "Effectifs des harkis et musulmans dans les forces françaises en 1962", *Enquête sur l'Histoire*, n.15, Hiver 96, s.57; Bachaga Boualam, a.g.e., s.155.

49 Bu şehrin adı bazı belgelerde Nogent-sur-Seine olarak da geçmektedir.

Sömürge Bahçesi” ismi verilen hastanenin içerisindeki bir mekana Paris’te büyük bir cami inşa edilene kadar kullanılmak üzere bir mescit yapılmasına karar verildi. Zira o günlerde bu hastanede 6.000 yaralı asker tedavi görmekteydi. Geçici de olsa böyle bir mabedin inşası için o günkü şartlarda hastane idaresinin 4.000 FF. harcamada bulunması gerekiyordu.⁵⁰ Bu meblağın askerlerin getirildiği sömürgelerdeki valiler tarafından ödenmesi istenince mesela Cezayir Genel Valisi tek başına bunu ödeyemeyeceğini Fas’ın da bu girişime iştirak etmesini istedi.⁵¹

Fransız Harbiye Bakanı Sömürgeler Bakanı’na müracaat ederek savaşta yaralanan cephelerine alınanların artık kendi sorumluluğundan çıktığını bildirdi. Bu husunun Fas, Tunus ve Cezayir’in “himayesi” ile ilgilenen başta Sömürgeler Bakanlığı olmak üzere Dışişleri ve İçişleri Bakanlıklarının yetki alanlarına girdiğini haliyle böyle bir caminin yapılması bir ihtiyaçsa bunu kendilerinin finanse etmeleri gerektiğini belirtti.⁵²

Nogent Askeri Kamp Camii’ni inşa etme konusunda doğrudan ilgilenmek zorunda kalan Sömürgeler Bakanı Dışişleri Bakanı’na kendisine bağlı AEF’nin (Afrique Equatoriale Française-Fransız Ekvator Afrika) bütçesinden 1.000 FF. ayırdığını kalan 3.000 frankın ise Kuzey Afrika’daki üç valiliğin bütçelerinden ayrılmasını teklif etti.⁵³ Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı bu valilerin her birinden 1.000 FF. katkı istedi.⁵⁴ Yine Sömürgeler Bakanı’na bağlı AOF (Afrique Occidentale Française-Fransız Batı Afrika) valisi de bizzat kendisi 1.000 FF.lık yardım tahsis ettiğini Dışişleri Bakanı’na haber verdi.⁵⁵ Böylece bu valiler vaat ettikleri ödemeleri yaptıkları takdirde toplam 5.000 FF. elde edilecekti. İçişleri Bakanı da Cezayir genel valisinin kendisine müracaat ederek bu cami yapımına 1.000 FF. vermeyi kabul ettiğini Dışişleri Bakanı’na bildirdi.⁵⁶ Aynı vali savaş esnasında cephede imamlık görevlerinde bulunan Mokrani ve Katrandji

50 AMAEF, Série K Caron 102, Dossier 5, Août 1919-Juillet 1921- Soldats musulmans dans l’armée musulmane), Commission interministérielle des Affaires Musulmanes, doc.3, 7 Août 1919.

51 *A.g.y.*, doc.4, Paris, 30 Août 1919, Entretien de la mosquée du jardin Colonial de Nogent-sur-Marne.

52 *A.g.y.*, doc.6, Paris, 3 Eylül 1919, Mosquée de Nogent.

53 *A.g.y.*, doc.10, Entretien de la mosquée du jardin Colonial de Nogent-sur-Marne.

54 *A.g.y.*, doc.16, Paris, 3 Novembre 1919; doc.17, Paris, 7 ve Tunis, 9 Novembre 1919, Entretien de la mosquée du jardin Colonial de Nogent-sur-Marne.

55 *A.g.y.*, doc.20, Paris, 12 Novembre 1919, Au sujet de l’entretien de la mosquée du jardin Colonial de Nogent-sur-Marne.

56 *A.g.y.*, doc.22, Paris, 20 Novembre 1919, Entretien de la mosquée du jardin Colonial de Nogent-sur-Marne: Subvention de l’Algérie.

isimli imamların Dışişleri Bakanı tarafından Nogent Camii'nde görevlendirilme talebine de müspet cevap verdi.⁵⁷

Bakanlıklar arası yaşanan bu yazışmaların bir kısmının aylar geçmesine rağmen netice vermediğini, Fas ve Tunus valilerinin kendilerinden istenen yardımları göndermediklerini Sömürgeler Bakanı'nın 4 Mart 1919 tarihinde Dışişleri Bakanı'na gönderdiği yazıdan anlıyoruz.⁵⁸ İki valinin bu yardımları geciktirmeleri Dışişlerince ikaz edilince⁵⁹ önce Tunus valisi⁶⁰, on gün sonra da Fas valisi bu meblağı hastane idaresine gönderdiklerini haber verdiler.⁶¹

Fransa için canlarını veren askerler için basit bir ibadet yeri açma konusu bakanlıklar arasında aylarca yazışmayı gerektirmişti. Kaldı ki Fransa'nın ancak bir kaç sene içinde yapabildiği askeri kamp camii Almanya'nın yaptığı Berlin camii yanında bir mescit konumunda bile değildi. Aslında Afrikalı yerli askerler konusu önemli bir nokta olup üzerinde ciddi araştırmaları gerektirmektedir.

Özellikle bazı devlet adamları kamp hastanesindeki yaralı ve diğer hasta müslüman askerler için inşa edilecek camii konusunda ısrar etmişlerdir. Sonuçta müstakil cami olmazsa bile namaz kılmaları için hastanenin müslüman bölümünde ahşap bir camii inşa edilmesi kesinleşti. Bu girişim kimseden tepki çekmediği gibi hoşgörü ile karşılandı.⁶²

Camii 1919 yılı Ağustos ayında Paris'in güneyinde yer alan Nogent-sur-Marne'daki kampta inşa edildi. Ancak bu ibadethane tamamıyla geçici bir tarzda yapılacağı için anında yıkılabilme imkanı vardı ve kalıcı olarak yapılmadı. Kaldı ki Paris'e yapılacak büyük camii tamamlandığında bu kamp camii derhal bozulacaktı.⁶³ Burada ibadet edecek olan müslümanlar ve Fransa'nın "himayesi" kabul ettiği Fas, Tunus ve Cezayir vatandaşı müslümanlar Nogent Camisi'ne yakın alaka gösterdiler.⁶⁴

Devamı gelecek sayıda

57 A.g.y., doc.36, Alger, 13 Janvier 1919, Au sujet des Imams Mokrani et Katrandji. İmam Katranji bir kaç ay sonra Cezayir merkezde görev yapan Murabit Sidi Muhammed'den boşalan yere tayin edilmesini genel vali ve Dışişleri Bakanlığından istedi. A.g.y., doc.41, Paris, 23 Janvier ve Alger, 28 Janvier 1919, Au sujet de Marabout Sidi Mhamed - Imam Katrandji..

58 A.g.y., doc.46, Paris, 04 Mars 1919.

59 A.g.y., doc.48, Paris, 6 Mars 1919, Au sujet de la Mosquée du jardin Colonial.

60 A.g.y., doc.50, Tunis, 12 Mars 1919.

61 A.g.y., doc.50, Rabat, 22 Mars 1919.

62 Gilles Kepel, *Les banlieues de L'Islam*, s. 68.

63 AMAEF., Série: Afrique 1918-1940_Affaires musulmanes, dossier:1, n.39 (Entretien de la mosquée du jardin colonial de Nogent)

64 (Entretien de la mosquée du jardin colonial de Nogent), document n. 6. Bu küçük camiye Tunus Beyi ve Fas Sultanı yakın alaka göstermekteydiler. Buranın halısı, lambadaires leri ve diğer kıymetli eşyalarını onlar vermişlerdi. (Bk. Paul Bourdarie, s.5.